

DEUXIÈME PARTIE

16.—J'étais alors en Allemagne, où l'occasion des guerres qui n'y sont pas encore finies m'avait appelé; et comme je retournais du couronnement de l'empereur vers l'armée, le commencement de l'hiver m'arrêta en un quartier où, ne trouvant aucune conversation qui me divertît, et n'ayant d'ailleurs, par bonheur, aucuns soins ni passions qui me troublassent, je demeurais tout le jour enfermé seul dans un poêle, où j'avais tout loisir de m'entretenir de mes pensées. Entre lesquelles, l'une des premières fut que je m'avisai de considérer que souvent il n'y a pas tant de perfection dans les ouvrages composés de plusieurs pièces, et faits de la main de divers maîtres, qu'en ceux auxquels un seul a travaillé. Ainsi voit-on que les bâtiments qu'un seul architecte a entrepris et achevés ont coutume d'être plus beaux et mieux ordonnés que ceux que plusieurs ont tâché de raccommoder, en faisant servir de vieilles murailles qui avaient été bâties à d'autres fins. Ainsi ces anciennes cités qui, n'ayant été au commencement que des bourgades, sont devenues, par succession de temps, de grandes villes, sont ordinairement si mal compassées, au prix de ces places régulières qu'un ingénieur trace à sa fantaisie dans une plaine, qu'encore que, considérant leurs édifices chacun à part, on y trouve souvent autant ou plus d'art qu'en ceux des autres, toutefois, à voir comme ils sont arrangés, ici un grand, là un petit, et comme ils rendent les rues courbées et inégales, on dirait que c'est plutôt la fortune que la volonté de quelques hom-

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

16.—Είμουν τότε στη Γερμανία³⁹, όπου με είχε καλέσει η ευκαιρία των πολέμων που δεν έχουν ακόμα τελειώσει εκεί πέρα, και καθώς γυρνούσα στον στρατό από τη στέψη του αυτοκράτορα, η αρχή του χειμώνα με σταμάτησε σ' ένα χειμαδιό⁴⁰ όπου, μη βρίσκοντας καμιά συντροφιά που να με διασκεδάξει, και μη έχοντας εξάλλου ευτυχώς ούτε φροντίδες, ούτε πάθη που να με ταράζουν, έμενα όλη τη μέρα μονάχος, κλεισμένος σ' ένα δωμάτιο με θερμάστρα⁴¹, όπου είχα όλον τον καιρό να καταγίνουμαι με τις σκέψεις μου⁴²: Μια από τις πρώτες ήταν πως μου ήλθε να προσέξω ότι συχνά δεν υπάρχει στα έργα τα συνθεμένα από πολλά κομμάτια και φτιαγμένα από χέρια διαφόρων μαστόρων τόση τελειότητα, όση υπάρχει σ' εκείνα όπου δούλεψε ένας μονάχα. Έτσι, βλέπουμε πως τα χτίρια που τα ανέλαβε και τ' αποτελείωσε ένας μόνο αρχιτέκτονας, είναι συνήθως ωραιότερα κι έχουν καλύτερη διάταξη από κείνα που πολλοί προσπάθησαν να τα μπαλώσουν, χρησιμοποιώντας παλιά ντουβάρια που είχαν χτιστεί για άλλους σκοπούς. Έτσι κι οι αρχαίες εκείνες πολιτείες, που στην αρχή δεν ήταν παρά χωριά και που με το πέρασμα του καιρού έγιναν μεγαλουπόλεις, είναι συνήθως τόσο ακανόνιστες, αν συγκριθούν με τις συμμετρικές οχυρές πόλεις που ένας μηχανικός τις χαράζει σε κάμπο όπως του αρέσει, ώστε όσο κι αν, παρατηρώντας τα χτίριά τους το καθένα χωριστά, βρίσκετε συχνά σ' αυτά ίση, ή και περισσότερη τέχνη παρά στα χτίρια των άλλων, ωστόσο, βλέποντας πώς είναι αραδιασμένα, εδώ ένα μεγάλο, εκεί ένα μικρό, και πώς κάνουν τους δρόμους καμπύλους κι ακανόνιστους, θα λέγατε πως

mes usant de raison qui les a ainsi disposés. Et si on considère qu'il y a eu néanmoins de tout temps quelques officiers qui ont eu charge de prendre garde aux bâtiments des particuliers pour les faire servir à l'ornement du public, on connaîtra bien qu'il est malaisé, en ne travaillant que sur les ouvrages d'autrui, de faire des choses fort accomplies. Ainsi je m'imaginai que les peuples qui, ayant été autrefois demi-sauvages, et ne s'étant civilisés que peu à peu, n'ont fait leurs lois qu'à mesure que l'incommodité des crimes et des querelles les y a contraints, ne sauraient être si bien policés que ceux qui, dès le commencement qu'ils se sont assemblés, ont observé les constitutions de quelque prudent législateur. Comme il est bien certain que l'état de la vraie religion, dont Dieu seul a fait les ordonnances, doit être incomparablement mieux réglé que tous les autres. Et pour parler des choses humaines, je crois que si Sparte a été autrefois très florissante, ce n'a pas été à cause de la bonté de chacune de ses lois en particulier, vu que plusieurs étaient fort étranges, et même contraires aux bonnes mœurs, mais à cause que, n'ayant été inventées que par un seul, elles tendaient toutes à même fin. Et ainsi je pensai que les sciences des livres, au moins celles dont les raisons ne sont que probables, et qui n'ont aucunes démonstrations, s'étant composées et grossies peu à peu des opinions de plusieurs diverses personnes, ne sont point si approchantes de la vérité que les simples raisonnements que peut faire naturellement un homme de bon sens touchant les choses qui se présentent. Et ainsi encore je pensai que, pour ce que nous avons tous été enfants avant que d'être hommes, et qu'il nous a fallu longtemps être gouvernés par nos appétits et nos précepteurs, qui étaient souvent contraires les uns aux autres, et qui, ni les uns ni les autres, ne nous conseillaient peut-être pas toujours le meilleur, il est presque impossible que nos jugements soient si purs,

τα τοποθέτησε έτσι η τύχη μάλλον παρά η θέληση ανθρώπων που χρησιμοποίησαν το λογικό τους. Κι αν πάρετε υπόψη πως υπάρχουν ωστόσο ανέκαθεν υπάλληλοι⁴³ επιφορτισμένοι να επιβλέπουν τα ιδιωτικά χτίρια, για να τα κάνουν να χρησιμεύουν στον κοινό εξωραϊσμό, θα καταλάβετε καλά πως είναι δύσκολο να φτιάσει κανένας πολύ τέλεια πράγματα δουλεύοντας αποκλειστικά πάνω σε ξένα έργα. Έτσι, φαντάστηκα πως οι λαοί που, όντας άλλοτε μισοάγριοι, κι έχοντας πολιτιστεί αγάλι-αγάλι, έκαναν τους νόμους τους μονάχα ενόσω τους εξανάγκαζε σ' αυτό η ενόχληση των εγκλημάτων και των φιλονικιών, δεν μπορούν να είναι πολιτειακά οργανωμένοι⁴⁴ όσο καλά είναι εκείνοι που, απαρχής που συγκεντρώθηκαν, εφάρμοσαν τους καταστατικούς νόμους κάποιου συνετού νομοθέτη. Όπως επίσης είναι βεβαιότατο πως η κατάσταση της αληθινής θρησκείας, που μόνος ο Θεός έκανε τις διατάξεις της, πρέπει να είναι ασύγκριτα πιο καλά κανονισμένη απ' όλες τις άλλες. Και για να μιλήσουμε για τ' ανθρώπινα, νομίζω πως αν η Σπάρτη ευημέρησε άλλοτε πολύ, αυτό δεν οφείλεται στο ότι ο καθένας από τους νόμους της χωριστά ήταν καλός, μια που πολλοί απ' αυτούς, είχαν πολύ παράξενοι και μάλιστα αντίθετοι στα χρηστά ήθη, παρά στο ότι, έχοντας επινοηθεί από έναν μόνο άνθρωπο⁴⁵, έτειναν όλοι στον ίδιο σκοπό. Κι έτσι σκέφτηκα πως οι επιστήμες των βιβλίων, εκείνες τουλάχιστον που οι λόγοι τους είναι μονάχα πιθανοί και δεν επιδέχονται καμιάν απόδειξη⁴⁶, έχοντας συντεθεί και πρσαυξηθεί σιγά-σιγά από τις γνώμες πολλών διαφορετικών προσώπων, δεν πλησιάζουν διόλου την αλήθεια όσο οι απλοί λογισμοί που μπορεί να κάνει φυσικά ένας γνωστικός άνθρωπος πάνω στα πράγματα που του παρουσιάζονται. Κι έτσι σκέφτηκα ακόμα πως, επειδή όλοι μας υπήρξαμε παιδιά πριν γίνουμε άντρες, και χρειάστηκε για πολύν καιρό να μας κυβερνούν οι ορέξεις, κι οι παιδαγωγοί μας, που συχνά βρίσκονταν σε αντίθεση μεταξύ τους, και που ίσως ούτε εκείνες ούτε αυτοί μας συμβούλευαν πάντα το καλύτερο, είναι σχεδόν αδύνατο οι κρίσεις μας

ni si solides qu'ils auraient été si nous avions eu l'usage entier de notre raison dès le point de notre naissance, et que nous n'eussions jamais été conduits que par elle.

17.—Il est vrai que nous ne voyons point qu'on jette par terre toutes les maisons d'une ville pour le seul dessein de les refaire d'autre façon et d'en rendre les rues plus belles; mais on voit bien que plusieurs font abattre les leurs pour les rebâtir, et que même quelquefois ils y sont contraints, quand elles sont en danger de tomber d'elles-mêmes et que les fondements n'en sont pas bien fermes. A l'exemple de quoi je me persuadai qu'il n'y aurait véritablement point d'apparence qu'un particulier fît dessein de réformer un État en y changeant tout dès les fondements, et en le renversant pour le redresser; ni même aussi de réformer le corps des sciences ou l'ordre établi dans les écoles pour les enseigner; mais que, pour toutes les opinions que j'avais reçues jusques alors en ma créance, je ne pouvais mieux faire que d'entreprendre une bonne fois de les en ôter, afin d'y en remettre par après ou d'autres meilleures ou bien les mêmes, lorsque je les aurais ajustées au niveau de la raison. Et je crus fermement que, par ce moyen, je réussirais à conduire ma vie beaucoup mieux que si je ne bâtissais que sur de vieux fondements, et que je ne m'appuyasse que sur les principes que je m'étais laissé persuader en ma jeunesse, sans avoir jamais examiné s'ils étaient vrais. Car, bien que je remarquasse en ceci diverses difficultés, elles n'étaient point toutefois sans remède, ni comparables à celles qui se trouvent en la réformation des moindres choses qui touchent le public. Ces grands corps sont trop malaisés à relever, étant abattus, ou même à retenir, étant ébranlés, et leurs chutes ne peuvent être que très rudes. Puis, pour leurs imperfections, s'ils en ont, comme la seule diversité qui est entre eux suffit pour assurer que plu-

να είναι όσο καθαρές και στέρρες θα είταν αν είχαμε ολόκληρη τη χρήση του λογικού μας από τη στιγμή που γεννηθήκαμε κι είχαμε ανέκαθεν καθοδηγηθεί απ' αυτό και μόνο.

17.—Είναι αλήθεια πως δεν βλέπουμε να κατεδαφίζουν όλα τα σπίτια μιάς πολιτείας, μόνο και μόνο για να τα ξαναφτιάξουν διαφορετικά και να εξωραΐσουν τους δρόμους της. Σίγουρα όμως βλέπουμε πως πολλοί κατεδαφίζουν τα δικά τους για να τα ξαναχτίσουν, και μάλιστα εξαναγκάζονται κάποτε να το κάνουν, όταν είναι ετοιμόρροπα και τα θεμέλια τους δεν είναι πολύ σταθερά. Απ' αυτό το παράδειγμα πείστηκα πως δεν θα είταν αλήθεια καθόλου εύλογο να κάνει ένας ιδιώτης το σχέδιο να μεταρρυθμίσει ένα Κράτος, αλλάζοντας τα πάντα από τα θεμέλια, κι ανατρέποντάς το για να το ξαναστήσει, ούτε καν επίσης να μεταρρυθμίσει το συγκρότημα των επιστημών είτε την τάξη που είναι καθιερωμένη στα σχολεία για τη διδασκαλία τους, παρά πως το καλύτερο που είχα να κάμω για όλες τις γνώμες που είχα παραδεχτεί ως τότε είταν να επιχειρήσω μια και καλή να τις βγάλω από μέσα μου, για να ξαναμπάσω κατόπι ή άλλες καλύτερες, ή και τις ίδιες, αφού τις συναρμόσω με το αλφάδι του λογικού. Και πίστεψα σταθερά πως μ' αυτόν τον τρόπο θα κατόρθωνα να κατευθύνω τη ζωή μου πολύ καλύτερα παρά αν έχτιζα πάνω σε παλιά θεμέλια μονάχα και στηριζόμουν αποκλειστικά πάνω στις αρχές, που τις είχα παραδεχτεί στα νιάτα μου δίχως να έχω ποτέ εξετάσει αν είταν αληθινές. Γιατί, μολονότι διέκρινα σ' αυτό διάφορες δυσκολίες, δεν είταν ωστόσο αθεράπευτες, ούτε και μπορούσαν να συγκριθούν με κείνες που υπάρχουν για τη μεταρρύθμιση και των παραμικρότερων πραγμάτων που αφορούν την κοινωνία. Τα μεγάλα αυτά σώματα είναι πολύ δύσκολο να τ' ανορθώσει κανένας αφού πέσουν, ή και να τα συγκρατήσει ακόμα σαν κλονιστούν, κι οι πτώσεις τους δεν μπορούν παρά να είναι πολύ σκληρές. Κατόπι, όσο για τις ατέλειές τους, αν τυχόν έχουν—και μόνη η ποικιλία που υπάρχει μεταξύ τους φτάνει για να πείσει πως πολλά απ' αυτά έχουν ατέ-

sieurs en ont, l'usage les a sans doute fort adoucies; et même il en a évité ou corrigé insensiblement quantité, auxquelles on ne pourrait si bien pourvoir par prudence. Et enfin, elles sont quasi toujours plus supportables que ne serait leur changement: en même façon que les grands chemins qui tournoient entre des montagnes deviennent peu à peu si unis et si commodes, à force d'être fréquentés, qu'il est beaucoup meilleur de les suivre, que d'entreprendre d'aller plus droit en grim pant au-dessus des rochers et descendant jusques au bas des précipices.

18.—C'est pourquoi je ne saurais aucunement approuver ces humeurs brouillonnes et inquiètes, qui, n'étant appelées ni par leur naissance ni par leur fortune au maniement des affaires publiques, ne laissent pas d'y faire toujours, en idée, quelque nouvelle réformation. Et si je pensais qu'il y eût la moindre chose en cet écrit, par laquelle on me pût soupçonner de cette folie, je serais très marri de souffrir qu'il fût publié. Jamais mon dessein ne s'est étendu plus avant que de tâcher à réformer mes propres pensées, et de bâtir dans un fonds qui est tout à moi. Que si, mon ouvrage m'ayant assez plu, je vous en fais voir ici le modèle, ce n'est pas pour cela que je veuille conseiller à personne de l'imiter. Ceux que Dieu a mieux partagés de ses grâces, auront peut-être des desseins plus relevés; mais je crains bien que celui-ci ne soit déjà que trop hardi pour plusieurs. La seule résolution de se défaire de toutes les opinions qu'on a reçues auparavant en sa créance n'est pas un exemple que chacun doive suivre; et le monde n'est quasi composé que de deux sortes d'esprits aux-

λεις—η χρήση τις έχει αναμφίβολα απαλύνει πολύ, και μάλιστα έχει αποφύγει ή διορθώσει ανεπαίσθητα πολλές, που δεν θα μπορούσε κανείς να τις αντιμετωπίσει τόσο καλά με τη σύνεση. Και τέλος, είναι σχεδόν πάντα περισσότερο υποφερτές απ' ό,τι θα είχαν η αλλαγή τους, ακριβώς όπως οι μεγάλοι δρόμοι που κλωθογυρίζουν ανάμεσα σε βουνά, γίνονται με τον καιρό τόσο ομαλοί και τόσο άνετοι από το συχνό πέρασμα, που είναι πολύ καλύτερο να τους ακολουθεί κανένας, παρά να επιχειρεί να τραβήξει πιο ίσια, σκαρφαλώνοντας πάνω από κατσάβραχα και κατεβαίνοντας ως στο βάθος των γκρεμών.

18.—Για τούτο, μου είναι εντελώς αδύνατο να επιδοκιμάσω τους τσαπατσούληδες κι ανήσυχους εκείνους χαρακτήρες, που ενώ ούτε η γενιά ούτε η κοινωνική τους θέση τους προόρισε για τη διαχείριση των κοινών, δεν παύουν να κάνουν πάντα με τον νου τους κάποια καινούρια μεταρρύθμιση σ' αυτά. Κι αν σκεπτόμουν πως υπάρχει μέσα σε τούτο εδώ το σύγγραμμα το παραμικρότερο, από το οποίο να μπορούν να με υποψιαστούν γι' αυτή την τρέλλα, θα είμουν πολύ μετανοιωμένος που ανέχτηκα να δημοσιευτεί. Ποτέ ο σκοπός μου δεν απλώθηκε πιο πέρα από το να προσπαθήσω να μεταρρυθμίσω τις ατομικές μου σκέψεις και να χτίσω πάνω σε έδαφος ολότελα δικό μου. 'Αν τώρα, επειδή το έργο μου μού άρεσε αρκετά, σάς παρουσιάζω εδώ το διάγραμμά του⁴⁷, αυτό δεν σημαίνει πως θέλω να συμβουλέψω σε κανέναν να το μιμηθεί. Εκείνοι στους οποίους ο Θεός μοίρασε καλύτερα τα χαρίσματά του θα έχουν ίσως υψηλότερα σχέδια. Φοβούμαι όμως πολύ μήπως και τούτο εδώ είναι ήδη υπερβολικά τολμηρό για πολλούς. Και μόνη η απόφαση να ξεφορτωθεί κανένας όλες τις γνώμες που είχε πρωτίτερα παραδεχτεί δεν είναι παράδειγμα που πρέπει να το ακολουθήσει ο καθένας, κι ο κόσμος αποτελείται σχεδόν αποκλειστικά από δύο ειδών πνεύματα, που το παράδειγμά μου δεν τους ταιριάζει καθόλου: Δηλαδή, πρώτα από κείνους που, νομίζοντας πως είναι ικανότεροι από ό,τι είναι

quels il ne convient aucunement. A savoir, de ceux qui, se croyant plus habiles qu'ils ne sont, ne se peuvent empêcher de précipiter leurs jugements ni avoir assez de patience pour conduire par ordre toutes leurs pensées: d'où vient que, s'ils avaient une fois pris la liberté de douter des principes qu'ils ont reçus et de s'écarter du chemin commun, jamais ils ne pourraient tenir le sentier qu'il faut prendre pour aller plus droit, et demeureraient égarés toute leur vie. Puis, de ceux qui, ayant assez de raison ou de modestie pour juger qu'ils sont moins capables de distinguer le vrai d'avec le faux que quelques autres par lesquels ils peuvent être instruits, doivent bien plutôt se contenter de suivre les opinions de ces autres qu'en chercher eux-mêmes de meilleures.

19.—Et, pour moi, j'aurais été sans doute du nombre de ces derniers, si je n'avais jamais eu qu'un seul maître ou que je n'eusse point su les différences qui ont été de tout temps entre les opinions des plus doctes. Mais ayant appris, dès le collège, qu'on ne saurait rien imaginer de si étrange et si peu croyable, qu'il n'ait été dit par quelqu'un des philosophes; et depuis, en voyageant, ayant reconnu que tous ceux qui ont des sentiments fort contraires aux nôtres ne sont pas pour cela barbares ni sauvages, mais que plusieurs usent autant ou plus que nous de raison; et ayant considéré combien un même homme, avec son même esprit, étant nourri dès son enfance entre des Français ou des Allemands, devient différent de ce qu'il serait, s'il avait toujours vécu entre des Chinois ou des Cannibales; et comment, jusques aux modes de nos habits, la même chose qui nous a plu il y a dix ans, et qui nous plaira peut-être encore avant dix ans, nous semble maintenant extravagante et ridicule: en sorte que c'est

δεν μπορούν να συγκρατηθούν από το να βιάζονται στις κρίσεις τους κι ούτε έχουν αρκετή υπομονή για να κατευθύνουν με τάξη όλες τους τις σκέψεις: αυτό συνεπάγεται πως, αν έπαιρναν μια φορά το θάρρος ν' αμφιβάλλουν για τις αρχές που τους δόθηκαν και ν' απομακρυνθούν από τον συνειθισμένο δρόμο, δεν θα μπορούσαν ποτέ να κρατήσουν το μονοπάτι που πρέπει κανείς να πάρει για να τραβήξει πιο ίσια, και θα έμεναν παραστρατημένοι όλη τους τη ζωή. Έπειτα, ο κόσμος αποτελείται από κείνους που, έχοντας αρκετό μυαλό ή μετριοφροσύνη ώστε να κρίνουν πως είναι, στο να ξεχωρίσουν την αλήθεια από το ψέμα, λιγότερο ικανοί από μερικούς άλλους, από τους οποίους μπορούν να διδαχτούν, αναγκάζονται να περιοριστούν στο ν' ακολουθούν τις γνώμες αυτών των άλλων μάλλον παρά ν' αναζητούν οι ίδιοι καλύτερες.

19.—Όσο για μένα, θα είμουν αναμφίβολα κι εγώ ένας από τους τελευταίους αυτούς, αν είχα μείνει μ' έναν μονάχα δασκαλο ή αν δεν είχα διόλου γνωρίσει τις διαφορές που υπήρξαν ανέκαθεν ανάμεσα στις γνώμες των πιο σοφών. Είχα όμως μάθει, ήδη από το κολλέγιο⁴⁸, πως είναι αδύνατο να φανταστεί κανένας κάτι το τόσο παράδοξο ή το τόσο απίστευτο που να μην το έχει ήδη πεί κάποιος από τους φιλοσόφους. Και κατόπι, στα ταξίδια μου, είχα γνωρίσει πως όλοι όσοι έχουν αισθήματα πολύ αντίθετα με τα δικά μας δεν είναι γι' αυτό βάρβαροι ούτε άγριοι, αλλά πως πολλοί απ' αυτούς χρησιμοποιούν όσο κι εμείς λογικό ή και περισσότερο. Και παρατήρησα ακόμα πόσο, ο ίδιος άνθρωπος, με το ίδιο του πνεύμα, έχοντας ανατραφεί από παιδί ανάμεσα σε Γάλλους ή Γερμανούς, γίνεται διαφορετικός απ' ό,τι θα ήταν αν είχε ζήσει πάντα ανάμεσα σε Κινέζους ή Καννιβάλους⁴⁹. Και πόσο, ως και σ' αυτές ακόμα τις μόδες των φορεμάτων μας, το ίδιο πράγμα που μας άρεσε πριν από δέκα χρόνια και που θα μας ξαναρέσει ίσως πάλι πριν περάσουν δέκα χρόνια, μας φαίνεται τώρα εξωφρενικό και γελοίο. Έτσι που, πολύ περισσότερο από κάθε σίγουρη

bien plus la coutume et l'exemple qui nous persuadent qu'aucune connaissance certaine; et que néanmoins la pluralité des voix n'est pas une preuve qui vaille rien pour les vérités un peu malaisées à découvrir, à cause qu'il est bien plus vraisemblable qu'un homme seul les ait rencontrées que tout un peuple: je ne pouvais choisir personne dont les opinions me semblassent devoir être préférées à celles des autres, et je me trouvai comme contraint d'entreprendre moi-même de me conduire.

20.—Mais, comme un homme qui marche seul et dans les ténèbres, je me résolus d'aller si lentement, et d'user de tant de circonspection en toutes choses, que, si je n'avançais que fort peu, je me garderais bien, au moins, de tomber. Même je ne voulus point commencer à rejeter tout à fait aucune des opinions qui s'étaient pu glisser autrefois en ma créance sans y avoir été introduites par la raison, que je n'eusse auparavant employé assez de temps à faire le projet de l'ouvrage que j'entreprenais, et à chercher la vraie méthode pour parvenir à la connaissance de toutes les choses dont mon esprit serait capable.

21.—J'avais un peu étudié, étant plus jeune, entre les parties de la philosophie, à la logique, et entre les mathématiques, à l'analyse des géomètres et à l'algèbre, trois arts ou sciences qui semblaient devoir contribuer quelque chose à mon dessein. Mais, en les examinant, je pris garde que, pour la logique, ses syllogismes et la plupart de ses autres instructions servent plutôt à expliquer à autrui les choses qu'on sait, ou même, comme l'art de Lulle, à parler sans jugement de celles qu'on ignore, qu'à les apprendre. Et bien qu'elle contienne, en effet, beaucoup de préceptes très vrais et très bons, il y en a toutefois tant d'autres, mêlés parmi, qui sont ou nuisibles ou superflus, qu'il est presque aussi malaisé de les en séparer que de tirer une Diane ou une

γνώση, μας πείθουν πραγματικά η συνήθεια και το παράδειγμα, χωρίς ωστόσο η πλειοψηφία ν' αποτελεί απόδειξη αξιόλογη όταν πρόκειται για αλήθειες κάπως δύσκολες ν' ανακαλυφτούν, γιατί είναι πολύ πιθανότερο να τις έχει συναντήσει ένας μονάχα άνθρωπος παρά ένας λαός ολόκληρος. Δεν μπορούσα λοιπόν να διαλέξω κανέναν που να θεωρώ πως οι γνώμες του έπρεπε να προτιμηθούν από τις γνώμες των άλλων, και βρέθηκα σαν εξαναγκασμένος να επιχειρήσω να καθοδηγηθώ μονάχος μου.

20.— Όμως, σαν ένας άνθρωπος που περπατεί μόνος και μέσα στο τρισκόταδο, αποφάσισα να πηγαίνω τόσο αργά και να χρησιμοποιώ τόση περίσκεψη σε όλα ώστε, κι αν ακόμα προχωρούσα πολύ λίγο, τουλάχιστον θα φυλαγόμουν καλά από τα πεσίματα. Δεν θέλησα μάλιστα ν' αρχίσω ν' απορίχνω ολότελα καμιάν από τις γνώμες που είχαν τύχει να ξεγλυστρήσουν άλλοτε μέσα στις πεποιθήσεις μου δίχως να τις έχει μπάσει το λογικό, ενόσω δεν είχα προηγουμένως διαθέσει αρκετόν καιρό για να καταρτίσω το σχέδιο του έργου που επιχειρούσα⁵⁰, και ν' αναζητήσω την αληθινή μέθοδο για να φτάσω στη γνώση όλων των πραγμάτων που το πνεύμα μου ήταν ικανό να γνωρίσει.

21.— Νεότερος, είχα λίγο μελετήσει, από τους κλάδους της φιλοσοφίας τη λογική, κι από τα μαθηματικά τη γεωμετρική ανάλυση⁵¹ και την άλγεβρα — τρεις τέχνες ή επιστήμες⁵² που έμοιαζαν να πρέπει να συμβάλουν κάπως στο σχέδιό μου. Εξετάζοντάς τις όμως, πρόσεξα πως, όσο για τη λογική, οι συλλογισμοί της και τα περισσότερα από τ' άλλα διδάγματά της χρησιμεύουν μάλλον στο να εξηγεί κανένας στους άλλους τα γνωστά, ή όπως η τέχνη του Lulle⁵³, στο να μιλεί άκριτα για τ' άγνωστα, παρά στο να τα μαθαίνει. Και μολονότι περιέχει πραγματικά πολλά παραγγέλματα πολύ αληθινά και πολύ καλά⁵⁴, υπάρχουν ωστόσο, ανακατωμένα μ' αυτά, και τόσα άλλα ή βλαβερά ή περιττά, που είναι εξίσου δύσκολο να τα ξεχωρίσει κανένας όσο και το να βγάλει μίαν Άρτεμη ή μίαν Αθηνά από έναν όγκο ακατέργαστου μαρμάρου. Κατόπι, όσο

Minerve hors d'un bloc de marbre qui n'est point encore ébauché. Puis, pour l'analyse des anciens et l'algèbre des modernes, outre qu'elles ne s'étendent qu'à des matières fort abstraites et qui ne semblent d'aucun usage, la première est toujours si astreinte à la considération des figures qu'elle ne peut exercer l'entendement sans fatiguer beaucoup l'imagination; et on s'est tellement assujetti en la dernière à certaines règles et à certains chiffres, qu'on en a fait un art confus et obscur qui embarrasse l'esprit au lieu d'une science qui le cultive. Ce qui fut cause que je pensai qu'il fallait chercher quelque autre méthode qui, comprenant les avantages de ces trois, fût exempte de leurs défauts. Et comme la multitude des lois fournit souvent des excuses aux vices, en sorte qu'un État est bien mieux réglé lorsque, n'en ayant que fort peu, elles y sont fort étroitement observées; ainsi, au lieu de ce grand nombre de préceptes dont la logique est composée, je crus que j'aurais assez des quatre suivants, pourvu que je prisse une ferme et constante résolution de ne manquer pas une seule fois à les observer.

22.—Le premier était de ne recevoir jamais aucune chose pour vraie, que je ne la connusse évidemment être telle: c'est-à-dire d'éviter soigneusement la précipitation et la prévention, et de ne comprendre rien de plus en mes jugements que ce qui se présenterait si clairement et si distinctement à mon esprit que je n'eusse aucune occasion de le mettre en doute.

23.—Le second, de diviser chacune des difficultés que j'examinerais en autant de parcelles qu'il se pourrait et qu'il serait requis pour les mieux résoudre.

24.—Le troisième, de conduire par ordre mes pensées, en commençant par les objets les plus simples et les plus aisés à connaître, pour monter peu à peu, comme par degrés, jusqu'à la

για την ανάλυση των αρχαίων και την άλγεβρα των νεοτέρων, εκτός που απλώνονται αποκλειστικά σε θέματα πολύ αφηρημένα και που δεν μοιάζει να έχουν καμιά χρησιμότητα, η πρώτη είναι πάντα τόσο περιορισμένη στην εξέταση των σχημάτων, που δεν μπορεί να γυμνάσει τη νόηση δίχως να κουράσει πολύ τη φαντασία. Και στην άλγεβρα πάλι, έχουν υποταχθεί τόσο πολύ σε μερικούς κανόνες και μερικά ψηφία⁵⁵, που την έκαναν τέχνη συγκεχυμένη και σκοτεινή που μπερδεύει το πνεύμα αντί να είναι επιστήμη που το καλλιεργεί. Αυτό έγινε αιτία να σκεφτώ πως έπρεπε ν' αναζητήσω κάποια άλλη μέθοδο που, συγκεντρώνοντας τα πλεονεκτήματα των τριών αυτών (τεχνών ή επιστημών), θα είταν απαλλαγμένη από τα ελαττώματά τους. Και, όπως το πλήθος των νόμων παρέχει συχνά δικαιολογίες στις κακίες, σε τρόπο που ένα κράτος είναι πολύ καλύτερα οργανωμένο όταν έχει νόμους ελάχιστους που εφαρμόζονται όμως αυστηρά, έτσι, αντί το πλήθος παραγγελμάτων που απαρτίζουν τη λογική, θεώρησα πως θα μου είταν αρκετά τ' ακόλουθα τέσσερα, φτάνει να έπαιρνα τη σταθερή και μόνιμη απόφαση να μην παραλείψω ούτε μια φορά την τήρησή τους:

22.—Το πρώτο είταν ποτέ να μην παραδέχουμαι τίποτα για αληθινό, αν δεν το ξέρω ολοφάνερα αληθινό, δηλαδή ν' αποφεύγω προσεκτικά τη βιασύνη και την προκατάληψη, και να μην περιλαμβάνω στις κρίσεις μου τίποτα παραπάνω απ' ό,τι θα παρουσιάζεται στον νού μου τόσο καθαρά και τόσο διακριτά ώστε να μη μου δίνεται καμιά ευκαιρία ν' αμφιβάλλω γι' αυτό.

23.—Το δεύτερο, να διαιρώ την καθεμιά από τις δυσκολίες που θα εξετάζω σε όσα τεμάχια είναι δυνατόν και χρειάζεται για να τη λύσω καλύτερα.

24.—Το τρίτο, να κατευθύνω τις σκέψεις μου με τάξη, αρχίζοντας από τα πιό απλά κι ευκολομάθητα, για ν' ανέβω σιγά - σιγά, σαν από βαθμίδες, ως στη γνώση των συνθετότερων⁵⁶, και υποθέτοντας

connaissance des plus composés, et supposant même de l'ordre entre ceux qui ne se précèdent point naturellement les uns les autres.

25.—Et le dernier, de faire partout des dénombrements si entiers et des revues si générales, que je fusse assuré de ne rien omettre.

26.—Ces longues chaînes de raisons, toutes simples et faciles, dont les géomètres ont coutume de se servir pour parvenir à leurs plus difficiles démonstrations, m'avaient donné occasion de m'imaginer que toutes les choses qui peuvent tomber sous la connaissance des hommes s'entre-suivent en même façon, et que, pourvu seulement qu'on s'abstienne d'en recevoir aucune pour vraie qui ne le soit, et qu'on garde toujours l'ordre qu'il faut pour les déduire les unes des autres, il n'y en peut avoir de si éloignées auxquelles enfin on ne parvienne, ni de si cachées qu'on ne découvre. Et je ne fus pas beaucoup en peine de chercher par lesquelles il était besoin de commencer: car je savais déjà que c'était par les plus simples et les plus aisées à connaître; et considérant qu'entre tous ceux qui ont ci-devant recherché la vérité dans les sciences, il n'y a eu que les seuls mathématiciens qui ont pu trouver quelques démonstrations, c'est-à-dire quelques raisons certaines et évidentes, je ne doutais point que ce ne fût par les mêmes qu'ils ont examinées; bien que n'en espérasse aucune autre utilité, sinon qu'elles accoutumeraient mon esprit à se repaître de vérités et ne se contenter point de fausses raisons. Mais je n'eus pas dessein pour cela de tâcher d'apprendre toutes ces sciences particulières qu'on nomme communément mathématiques; et voyant qu'encore que leurs objets soient différents, elles ne laissent pas de s'accorder toutes, en ce qu'elles n'y considèrent autre chose que les divers rapports ou proportions qui s'y trouvent, je pensai qu'il valait mieux que j'examinasse seulement ces proportions en géné-

πως υπάρχει κάποια τάξη ακόμα κι ανάμεσα σ' εκείνα που δεν προπορεύονται φυσικά το ένα από το άλλο.

25.—Και το τελευταίο, να κάνω πάντα απαριθμήσεις τόσο πλήρεις κι ανασκοπήσεις τόσο γενικές, που να είμαι βέβαιος πως δεν παραλείπω τίποτα.

26.—Οι μακριές εκείνες αλυσίδες των λόγων⁵⁷, όλων απλών κι εύκολων, που οι γεωμέτρεις συνειθίζουν να χρησιμοποιούν για να φτάσουν ως στις δυσκολότερες αποδείξεις τους, μου είχαν δώσει την ευκαιρία να φανταστώ πως όλα τα πράγματα που μπορούν να γίνουν γνωστά στους ανθρώπους ακολουθούν το ένα τ' άλλο με τον ίδιο τρόπο, και πως—αρκεί ν' αποφεύγει κανένας να παραδεχτεί για αληθινό κάτι που δεν είναι, και να κρατεί πάντα την τάξη που πρέπει για να τα συνάγει το ένα από το άλλο,—δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν πράγματα τόσο απομακρυσμένα που να μην τα φτάνει στο τέλος κανένας, ούτε και τόσο κρυμμένα που να μην τ' ανακαλύπτει⁵⁸. Και δεν κοπίασα πολύ για να βρω από ποιά είταν ανάγκη ν' αρχίσω, γιατί το είξερα ήδη πως έπρεπε ν' αρχίσω από τα πιό απλά και τα πιό ευκολομάθητα. Και, παίρνοντας υπόψη πως, απ' όλους που αναζήτησαν στα περασμένα την αλήθεια μέσα στις επιστήμες, μόνοι οι μαθηματικοί μπόρεσαν να βρουν μερικές αποδείξεις δηλαδή μερικούς λόγους σίγουρους και προφανείς, δεν είχα καμιάν αμφιβολία πως έπρεπε (κι εγώ ν' αρχίσω) από τα ίδια που είχαν εξετάσει κι αυτοί, μολονότι δεν έλπιζα καμιάν άλλη χρησιμότητα εκτός που θα συνειθίζαν το πνεύμα μου να τρέφεται με αλήθειες και να μην ικανοποιείται διόλου με ψεύτικους λόγους. Δεν σχεδίασα όμως για τούτο να προσπαθήσω να μάθω όλες αυτές τις χωριστές επιστήμες, που τις αποκαλούν συνήθως μαθηματικές⁵⁹. Και βλέποντας πως, όσο κι αν τ' αντικείμενά τους είναι διαφορετικά, συμφωνούν ωστόσο όλες κατά το ότι δεν εξετάζουν τίποτα άλλο παρά τις διάφορες σχέσεις ή αναλογίες που υπάρχουν σ' αυτά, σκέφτηκα πως είταν καλύτερο να εξετάσω μόνο τις αναλογίες αυτές γενικά, υποθέτοντάς τις μονάχα στα υπο-

ral, et sans les supposer que dans les sujets qui serviraient à m'en rendre la connaissance plus aisée; même aussi sans les y astreindre aucunement, afin de les pouvoir d'autant mieux appliquer après à tous les autres auxquels elles conviendraient. Puis, ayant pris garde que, pour les connaître, j'aurais quelquefois besoin de les considérer chacune en particulier, et quelquefois seulement de les retenir ou de les comprendre plusieurs ensemble, je pensai que, pour les considérer mieux en particulier, je les devais supposer en des lignes, à cause que je ne trouvais rien de plus simple ni que je pusse plus distinctement représenter à mon imagination et à mes sens; mais que, pour les retenir ou les comprendre plusieurs ensemble, il fallait que je les expliquasse par quelques chiffres, les plus courts qu'il serait possible; et que, par ce moyen, j'emprunterais tout le meilleur de l'analyse géométrique et de l'algèbre, et corrigerais tous les défauts de l'une par l'autre.

27.—Comme, en effet, j'ose dire que l'exacte observation de ce peu de préceptes que j'avais choisis me donna telle facilité à démêler toutes les questions auxquelles ces deux sciences s'étendent, qu'en deux ou trois mois que j'employai à les examiner, ayant commencé par les plus simples et plus générales, et chaque vérité que je trouvais étant une règle qui me servait après à en trouver d'autres, non seulement je vins à bout de plusieurs que j'avais jugées autrefois très difficiles, mais il me sembla aussi vers la fin que je pouvais déterminer, en celles même que j'ignorais, par quels moyens, et jusques où, il était possible de les résoudre. En quoi je ne vous paraîtrai peut-être pas être fort vain, si vous considérez que, n'y ayant qu'une vérité de chaque chose, quiconque la trouve en sait autant qu'on en peut savoir; et que, par exemple, un enfant instruit en l'arithmétique, ayant fait une addition suivant ses règles, se peut assurer d'avoir trouvé, touchant la

κείμενα που θα χρησίμευαν για να μου διευκολύνουν τη γνώση τους και μάλιστα μη περιορίζοντάς τις καθόλου σ' αυτά, σε τρόπο που να μπορέσω να τις εφαρμόσω κατόπι πολύ καλύτερα και σε όσα άλλα υποκείμενα θα ταίριαζαν⁶⁰. Κατόπι, έχοντας προσέξει πως, για να τις γνωρίσω, θα βρισκόμουν στην ανάγκη, κάποτε να τις εξετάζω την καθεμιά χωριστά και κάποτε μονάχα να τις συγκρατώ ή να τις περιλαμβάνω πολλές μαζί, σκέφτηκα πως, για να τις εξετάσω καλύτερα χωριστά, έπρεπε να τις φανταστώ σε γραμμές, επειδή δεν έβρισκα τίποτε το πιο απλό, ούτε που να μπορώ να το παραστήσω στη φαντασία και τις αισθήσεις μου πιο διακριτά. Αλλά για να τις συγκρατήσω ή να τις περιλάβω πολλές μαζί, σκέφτηκα πως έπρεπε να τις παριστάνω με μερικά ψηφία, τα συντομότερα που μπορούσαν να βρεθούν, και πως μ' αυτόν τον τρόπο, θα έπαιρνα ό,τι το καλύτερο είχαν η γεωμετρική ανάλυση κι η άλγεβρα και θα διόρθωνα με τη μια όλα τα ελαττώματα της άλλης⁶¹.

27.— Έτσι, τολμώ πραγματικά να πω πως η σωστή τήρηση των λίγων αυτών παραγγελμάτων που είχα διαλέξει μου έδωσε τόση ευκολία για να ξεμπλέκω όλα τα ζητήματα στα οποία απλώνονται οι δύο αυτές επιστήμες, που, μέσα στους δυό ή τρεις μήνες που διέθεσα στην εξέτασή τους, έχοντας αρχίσει από τα πιο απλά και τα γενικότερα, και καθώς η κάθε αλήθεια που έβρισκα ήταν ένας κανόνας που μου χρησίμευε κατόπι για να βρίσκω άλλες, όχι μόνο έλυσα πολλά που τα είχα θεωρήσει άλλοτε πολύ δύσκολα, αλλά και μου φάνηκε προς το τέλος πως, και για κείνα ακόμα που αγνοούσα, μπορούσα να προσδιορίσω με ποιούς τρόπους και ως ποιο βαθμό ήταν δυνατόν να λύθούν. Σ' αυτό δεν θα σας φανώ ίσως πάρα πολύ ματαιόδοξος, αν λάβετε υπόψη πως, μια που μονάχα μια αλήθεια υπάρχει για το κάθε πράμα, όποιος τη βρει ξέρει για το πράμα αυτό ό,τι είναι δυνατόν να μάθει, και πως λόγου χάρη όταν ένα παιδί, που διδάχτηκε αριθμητική, κάνει μια πρόσθεση σύμφωνα με τους κανόνες της, μπορεί να είναι βέβαιο

somme qu'il examinait, tout ce que l'esprit humain saurait trouver. Car enfin la méthode qui enseigne à suivre le vrai ordre et à dénombrer exactement toutes les circonstances de ce qu'on cherche, contient tout ce qui donne de la certitude aux règles d'arithmétique.

28.— Mais ce qui me contentait le plus de cette méthode était que, par elle j'étais assuré d'user en tout de ma raison, sinon parfaitement, au moins le mieux qui fût en mon pouvoir; outre que je sentais, en la pratiquant, que mon esprit s'accoutumait peu à peu à concevoir plus nettement et plus distinctement ses objets, et que, ne l'ayant point assujettie à aucune matière particulière, je me promettais de l'appliquer aussi utilement aux difficultés des autres sciences que j'avais fait à celles de l'algèbre. Non que pour cela j'osasse entreprendre d'abord d'examiner toutes celles qui se présenteraient; car cela même eût été contraire à l'ordre qu'elle prescrit. Mais, ayant pris garde que leurs principes devaient tous être empruntés de la philosophie, en laquelle je n'en trouvais point encore de certains, je pensai qu'il fallait avant tout que je tâchasse d'y en établir; et que, cela étant la chose du monde la plus importante, et où la précipitation et la prévention étaient le plus à craindre, je ne devais point entreprendre d'en venir à bout que je n'eusse atteint un âge bien plus mûr que celui de vingt-trois ans que j'avais alors; et que je n'eusse auparavant employé beaucoup de temps à m'y préparer, tant en déracinant de mon esprit toutes les mauvaises opinions que j'y avais reçues avant ce temps-là, qu'en faisant amas de plusieurs expériences, pour être après la matière de mes raisonnements, et en m'exerçant toujours en la méthode que je m'étais prescrite, afin de m'y affermir de plus en plus.

πως βρήκε, σχετικά με το άθροισμα που ζητούσε, ό,τι θα μπορούσε να βρει το ανθρώπινο πνεύμα. Γιατί, επιτέλους, η μέθοδος που διδάσκει ν' ακολουθούμε τη σωστή τάξη και να μετρούμε με ακρίβεια όλα τα δεδομένα εκείνου που αναζητούμε περιέχει όλα όσα δίνουν βεβαιότητα στους αριθμητικούς κανόνες.

28.—Εκείνο όμως που με ικανοποιούσε το περισσότερο σ' αυτή τη μέθοδο ήταν πως, χάρη σ' αυτήν, είμουν βέβαιος πως θα χρησιμοποιούσα παντού το λογικό μου, αν όχι τέλεια, τουλάχιστον όσο καλύτερα μπορούσα. Αφίνω πως, εφαρμόζοντάς την, ένοιωθα ότι το μυαλό μου συνείθιζε σιγά - σιγά να συλλαμβάνει πió καθαρά και πιο διακριτά τ' αντικείμενά του, και πως, μην έχοντάς την υποτάξει σε κανένα ιδιαίτερο θέμα, σκόπευα να την εφαρμόσω στις δυσκολίες των άλλων επιστημών με όση χρησιμότητα την είχα εφαρμόσει στις άλγεβρας. Όχι πως θα τολμούσα γι' αυτό να επιχειρήσω μονομιás να εξετάσω όλες τις δυσκολίες που θα παρουσιάζονταν, γιατί αυτό ακριβώς θα ήταν αντίθετο με την τάξη που η μέθοδος ορίζει⁶². Έχοντας όμως προσέξει πως τις αρχές των άλλων επιστημών πρέπει να τις δανειστεί κανένας όλες από τη φιλοσοφία, μέσα στην οποία δεν έβρισκα ωστόσο ακόμη αρχές σίγουρες, σκέφτηκα πως, πριν απ' όλα, έπρεπε να προσπαθήσω να καθορίσω στη φιλοσοφία αρχές σίγουρες. Κι επειδή αυτό ήταν το σημαντικότερο στον κόσμο, κι η βιασύνη κι η προκατάληψη ήταν εδώ το περισσότερο επίφοβες, σκέφτηκα πως δεν έπρεπε να το φέρω σε πέρας πριν φτάσω σε ηλικία πολύ ωριμότερη από την ηλικία των εικοσιτριών ετών που είχα τότε και πριν διαθέσω πολύν καιρό στο να προετοιμαστώ, τόσο ξεριζώνοντας από το μυαλό μου τις κακές γνώμες που είχα δεχτεί ως τότε, όσο και συσσωρεύοντας πολλές εμπειρίες που θα χρησίμευαν κατόπι σαν υλικό για τους συλλογισμούς μου, και γυμνάζοντας πάντα τον εαυτό μου στη μέθοδο που του είχα ορίσει σε τρόπο που να στερεωθώ σ' αυτήν ολοένα περισσότερο.